CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library
S.D.P.P.
Coll. No. 703

Title Meghadūta.

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No.: 297 703 Subject: Kāvya

Title: Meghadūta · Tīkā

Author: – Scribe: –

Date of the work: – Date of the Ms.: –

Place of the work: – Place of the Ms.: –

Size: 10.6" by 4" Extent: 92 to 106 foll.

Language: Sanskrit. Script: Devanāgarī

Remarks: Incomplete.

यनां च मनाथ्य गवाक्षवर्त्तं धीरस्तनितवचनैर्मोहिनीं प्रक्रामथाः॥ हे मेघ त्वं तां मानिनीं मनस्वि
नीं मम प्रियां वक्तुं उपलिधतुं प्रक्रामथाः। प्रारंभेथाः। किं? धीरस्तनितवचनैः। धीरा
णि गंभीराणि स्तनितानि गर्जितान्येव वचनानि वाक्यानि तैः। किंभूतां। अनिलन
वायुना मारुतेन नीतां जातां जालकैः कलिकाकोरकैः मुकुलैः समं प्र हृष्टा। प्याप्र
बोध्य। जातीसुमनसोऽपि प्रज्ञातशीतवातेन प्रबोध्यां तां। कीदृशात्रान उपनिलन
स्वजलकणिकाशीतलेन निजवर्षवारिशीकरशिशिरेण। कीदृशीं तां। प्रत्याश्व
स्तां। वीतशम्यन्निःस्वस्थीभूतां। कीदृशैर्जालकैः किं? उपलिनवैः। प्रत्यग्रैः। नूतनैः। की
दृशः? क्षुल्लिधृततगर्वैः। विद्युत्लगात्तमाध्ययस्य सः। स्त्री द्वितीयः। परनारीप्रेमाषरा
मिकाकिनो नोवितमिति। पुनः कीदृशीं तां गवाक्षवातायनस्तिमितनयनां। निनि

श्री

मिष्टहरं ॥ निश्चलानन्दम् ॥ इति विलोकनादरः प्रतिपादनं ॥ कीदृशं गवाक्षं । चक्षुः सनाथेन व
द्धिष्ठितां अत्र पद्मोक्तिः ॥ मघस्य दूतकर्म अमर्पयन्नाह ॥ ननु मित्रप्रियमविध
व विद्धि मामनुवाहनं संदर्शनो मे नसि निहितिराग तं वसमीपं ॥ यो हं दानि चर
५ यति पथि श्रान्तानां प्रोषितानां मन्दस्निग्धैर्ध्वनिभिः वेणीमोक्षोत्सुकानि ॥
अत्र च इत्युक्तो हंतमाह य... इतोऽहमागतः प्रहसि वधूकाविरहे विसु
खे पतिविना शंकिनी पुरुषे जनं जाया कदापि जीवितं त्यजनीति प्रमाव नयामि
यस्मात्त्व प्रियप्राणित स्तानाबोध क... बोधनेन नामाश्वासयत संदिशाति ॥ हे अ ॥एप्रा॥
विधवा हे जीव इत्थं कथं मां मन्तुर्युवत्स्य मित्रं सुहृदं विद्धि । जानीहि । कीदृशानं उ
रित्यानना लमनउपादयं च प्रतिपादनं । कीदृशं मित्रं प्रियं । वल्लभं । न मित्र मात्रं ।

चित्रे न कथास्थानम् अस्मि कस्मात् त्वहिंच बाप्यमंगी कृतवान् इत्याह ॥ यतः कीदृशं मां । अंबुवाहं ।
अंबु इव दधते तोयं तत्र वहतीत्यंबुवाहः ॥ या मेघस्तो अपाननाई इदयो हं परदुःखदुः
खित इति कथयति । पुनः कीदृशं मां । तत्संदेशैः तस्य तव वल्लभस्य संदेशैः ॥ संदिष्टमा
नैः आर्थैः वसमीपं तवांतिकं आगतं प्राप्तवं तो एतेन दासवमदागमनस्य मुख्यप्रयो
जनमिति निवेदयति । कीदृशैः तत्संदेशैः । मनसि निहितैः । आरोपितैः । यावन्नमं
दिष्टं तन्मम मनागपि न विस्मृतमिति धमरपि हुत यास्वस्य हृतगुणाधमुर चं बाधय
ति । नाकवर्से वार्त्तामात्रकथकस्त्वां पत्या सह संघट्टयितुमपि समर्थ इति कथयन्न
माह ॥ यो मेघः पथि मार्गे प्रोषितानां प्रवासिनां वृंदानि समूहानि त्वरयति शीघ्र
यति । उत्सुकीकरोति । ननु स्त्रिया कथं तास्त्वयमेव त्वरं तइत्याह ॥ यतः कीदृशा नां । श्रान्तानां

घस्थानाप्रमर्थीनां। केः। धनिभिः। ग्रावैः। कीदृशैः। धनिभिः। मंद्रस्निग्धैः। धीरमधुरैः। उदारम
न्द्रैः बहुतवप्रत्यग्रास्फुता। कीदृशानि वृंदानि। उपवनावलिमोदनासुकानि। उपवनाः पतिवि
युक्तायोषितः तासां आवलिगामोदो मोदनं तत्र आसुकानि। उत्कंठितानि। एतेन तासां पतिव्रती
त्वप्रकारानं। पतः स्तोः स्वमनस्थैः उपागातवृषवराबंधमोक्षं कुर्वतीनान्यस्यति। यः स्वस्थस्त
घस्थानदुःस्थानपांथपार्थान् निजाश्रयश्रीः इति सविरं शस्थापयामि। स कथंचरीयम
केपतिं वससमीपस्थंचरीनानयामीति भावः॥१०५॥ तस्याः पतिसंदेशश्रवणादरमंथुद
स्पनिविदयन्नाह। इत्याख्यातपवनतनयं मैथिली वोन्मुखीस्यात्वामुत्कंठोच्छ्वसित
हृदयावीक्ष्यसंभाष्यविवं। श्रोष्यत्यस्मात्परमवहिता सौम्य सीमंतिनीनां कांता द्वृत्तः सु ॥५३॥
हृदुपनतः संगमात्किंचिदूनः॥ हे सौम्य हे दर्शनीया ललता हा मघ यया इति सुवोक्ति ११

उपाख्यातकथितयतियामनत्प्रिया उन्मुखी ऊर्द्धं मुखी यतीचांप्रवंतंवीक्ष्यविलोक्यन उपपरं संप्रे
भाष्यस्वागतमित्यालाप्य कुशलसंभाषणं स एवमानन वक्ष्यमाणप्रकारेण श्रोष्य
ति। उपाकर्णयिष्यति। कीदृशी सा। उन्मुखी। ऊर्द्धमुखी। यतः पवनपस्थित स्तं वस्मावि
लोकयत उन्मुखत्वमुपपद्यते। पुनः कीदृशी सा। उत्कंठोच्छ्वसितहृदया। उत्कंठया उच्छ्व
सितं जातोल्लासं हृदयं चित्तं यस्याः सा। पुनः कीदृशी सा। उपस्मात् कुशलसंभाष
णात्परं अनंतरं उपवहिता सावधाना। इत्यादरप्रतिपादनं। केव। मैथिली वा यथा
मैथिली सीता। उन्मुखी ऊर्द्धं मुखी यती पवनतनयं हनुमंतं वीक्ष्य। विलोक्य। च
उपपरं संभाष्य स्वागतमित्यालाप्य कुशलसंभाषणं स वा एवमानन वक्ष्यमाणप्र
कारेण उपश्रोष्यति। उपत्रसीनो पमानेन तस्या भर्तुर्नवृक्तिर्नोक्तिख्यापिता। की

दृशी मैथिली। उत्कंठोच्छ्वसितहृदया। पुनः कीदृशी मैथिली। अस्मात् उच्छ्वासग्रंथग्रहणात्
परं अनंतरं अवहिता आवधाना। तस्याः किमादरकारणमित्याह॥ यतः का
रणात् सीमंतिनीनां स्त्रीणां कांतोदंतः प्रियतमवार्त्ता वक्त्रसंपादराः सुहृदुपन्न
तः। यन्नु सुहृदा मित्रेण उपहृतः आनीतः सन्नयं गमात् संयोगात् किंचित्
मनाकू ऊनो भवति। विश्वासोत्पादनात्॥१०६॥ प्रियायाः उच्छ्वासप्रश्नव्याज
न उपएजाना निजजीवितप्रत्तां घातिपादयन्नाह॥ तामायुष्मान्मम च वचना
त् आत्मना चापकर्त्तुं ब्रूयादेवं तव सहचरो रामगिर्याश्रमस्थः। अव्यापन्नः कु ॥९४॥
शलमबले पृच्छति त्वां वियुक्तः पूर्वाभाष्यं सुलभविपदां प्राणिनामेतदेव॥
हे आयुष्मन् हे दीर्घायुः हे मेघ भवान् तां मद्दयितां मम च वचनात् एवं व

क्ष्यमाणं ब्रूयात् वदेत्। किं कर्त्तुं। बहुपरं आत्मनः स्वयं उपकर्त्तुं उपकारं कर्त्तुं। यत् मया त म
स्याः चित्ते च वधूः उपकारः करणीय इति। एवं किं। हे अबले हे प्रोषितभर्तृके तव
सहचरः त्वदीयपतिः त्वां भवती कुशलं निर्विघ्नं पृच्छति। कीदृशस्तव सहचरः॥
अव्यापन्नः कुशली जीवन्। पुनः कीदृशः तव सहचरः। रामगिर्याश्रमस्थः। रा
मगिरिश्चित्रकूटनामा पर्वतः तस्य आश्रमाः तपस्विनिवासाः तेषु तिष्ठतीति त
त्स्थः। इति तस्य सुनिहितनिरास्थापनं। पुनः कीदृशः तव सहचरः। वियुक्तः। वियोगी
भूतवती। किमित्याह॥ यतः कारणात् शरीरिणां प्राणिनां स्पृहणीयं यद्यपि पदार्थे
षु तदेव पूर्वाभाष्यं प्रथमं प्रष्टव्यं नान्यत्। कीदृशानां शरीरिणां। सुलभविप
दां। सुप्राप्यविपत्तीनां। अर्थान्तरन्यासः॥१०७॥ एवंविधसंदेशावसानाकर्णनेन नि

जा त

कानुरागमंगनायाः प्रख्यापयन्नाह ॥ अंगनांगं तत्तनु तनुनागाढतापेन तप्तं सास्रव
र्णं अस्रद्रवमविरतोत्कंठमुत्कंठितेन । उच्छ्वासोछ्वासं समधिकतरोछ्वासिना दूरवर्ति
२ नी संकल्पैस्तैर्विशति विधिना वैरिणा रुद्धमार्गः ॥ हे पथिक तामेवं वदः । यत्वाहितैः
बालतवनत्रो दूरवर्ती दैवीयोदशास्थितः अनूपं कल्पैश्चित्रव्यापारैः मनो
वांछाभिः तैः तत्कालोत्पन्नैः आलिंगनादिव्यापारैः अनुरागवशात्तव अंगं
शरीरं निजेनांगेन वपुषा विशति । वयापहृएकां त्यजते ज्ञिन्नयोरप्यंगान्
तायाः सारूप्यादेकं यं भवति । प्रपथिक्षिप्ताबलोऽस्ते विनिरूपयति । कीदृशं अंगं । प्र
तनुविरहोत्कृशात्तनु तनुं । कीदृशेन अंगेन । तनुना । ततएव कृत्रिमनिता । पुनः ॥ ९५ ॥
कीदृशेन अंगेन गाढतापेन । अतिशयसंतापितेन । पुनः कीदृशं अंगं । तप्तं ।

उष्णं । पुनः कीदृशेन अंगेन । सास्रेण । प्रबाष्पेण । पुनः कीदृशं अंगं । अस्रद्रवं । अस्रं द्रवती
ति अस्रद्रवं । अस्रस्रावि । पुनः कीदृशं अंगं । अविरतोत्कंठं । अविरता निरंतरा उत्कं
ठा यस्य तत् । पुनः कीदृशेन अंगेन । उत्कंठितेन । उत्कलिकावता । पुनः की
दृशं अंगं । उच्छ्वासोछ्वासं । निश्वासं । पुनः कीदृशेन अंगेन । समधिकतरोछ्वा
सिना । अतिशयनिःश्वासयुक्तेन । अपरमपि यः पुनरवस्था कथानन्दयायाः अमदुः
खितां प्रतिपादयति । ननु एषा कस्मान्न युज्यत इत्याह । यतः कीदृशः सः । वैरिणा
विधिना धर्मरुद्धमार्गः । प्रतिषिद्धवर्त्मा । किं करोति । वियोगस्य वर्षेला
ग्य स्यवादागं ... क्रीति । उपाधायमा ॥ १०८ ॥ प्रणयाख्यानं प्रियायाः प्रीतिमुत्पा
ग्य दयन्नाह ॥ राहास्व्ययं यदपि किल्सात यः सखीनां धुरस्तात् कार्गीलास्तः कथयित्व मन्मु

दाननस्पर्शलोभान्नासोऽतिक्रांतः श्रवणविषयं लोचनाभ्यामदृश्यस्याप्युक्तं गविर
चितपदं मन्मुखानंदवाह। किल इति संभावनायां हर्षे वा। हे अबले तत्तवसख्वी
नां पुरस्तात् अपि यद्यपि वक्तव्यं शब्दाख्येयं कर्णे वाच्यं। तदपि शब्दाख्येयमपि व
क्तव्यं श्रवणे कथयितुं आख्यातुं लोलो लंपटो यस्त्वत्पतिरक्तत्वाद्वक्तव्यं कस्मात्।
आननस्पर्शलोभात् वन्मुखस्पर्शसुखाभिलाषात्। स तव भर्ता मन्मुखेन अस्मदा
नानन वां भवती इदं वक्ष्यमाणं आह। भूतां कथं यथा भवति। उक्तं गविरचितपदं
यथा भवति। उक्तं यथा असुकोन विरचितानि बद्धरितानि पदानि वचनानि यत्र(
कथनीयतत्र। कीदृशः स्मः। श्रवणविषयं अतिगत्वा अतिक्रांतः। अतीतः। अ ॥ ९६ ॥
तिदूरवर्तित्वात्। अत एव कीदृशः स्मः। लोचनाभ्यां नेत्राभ्यां अदृश्यः। अगम्यः। ॥

स्न

विद्धो वनगो वञ्चरितां न प्रतिपद्यत इत्यर्थः। शब्दनेत्रकैः स्वरेण आख्यातं कथ्यते यत्र
॥ १० ॥ उत्सुकजनः प्रियायाः प्रत्यंगरूपं पश्यमानं वक्ष्ये उपन्यासेनाह। पादर्शनस्पृ
तिं प्रकाशयन्नाह। श्यामास्वंगं चकितहरिणीप्रेक्षणे दृष्टिपातान् वक्त्रच्छायां शशि(
नि शिखिनां बर्हभारेषु केशान्। उत्पश्यामि प्रतनुषु नदीवीचिषु भ्रूविलासान् हंत(
तैकस्थं क्वचिदपि न ते भीरु सादृश्यमस्ति॥ हे भीरु हे कातरे त्वया वियुक्तः त्वत्सद
शादर्शनात् किंचक हा विरहात् न न मा आश्वासयाय मित्यहं श्यामासु फलिनीलताविष सु
ये सु अंगं शरीरं उत्पश्यामि। विचारयामि। श्यामा मवेतनुवाच्यां तत् सादृश्यं। अप
रं चकितहरिणीप्रेक्षणे त्रस्तमृगीविलोकितेष दृष्टिपातान् नेत्रव्यापारान् उ(
त्पश्यामि। विचारयामि। परिच्य वाचन तत्सारूप्यं। अपरं वक्त्रच्छायां वदनप्र

तिं शाखीनि रेवेद्रमपि वत्स्यामि कांतिमत्त्वादानंददायित्वाच्च साम्यं। अपरं निखि
लमयूराणां च्यारखुपिच्छप्रमुहृत्सु कलापवान् उत्पत्स्यामि। नीलश्चा
३ दू ८८८८।।।। द्वकुलवान् शीघ्रमनोहारित्वस्तदनुकारः। अपरं प्र
तनुषु स्नातगात्रे दीर्घविस्तृतविलासवान् सुविभ्रमान्
उत्पत्स्यामि। कुटिलतायत्नवांस्तदनुकारः। हंत इति
खेदाह्वानं एकस्यैकस्थानस्थितं क्वचिदपि पदार्थं तत
व सादृश्यं प्राप्नोति न विद्यते यतस्त्वादकावयवसंभा
जनममीषां जगत्सु भावानां न कश्चिदपि रूपं प्राप्तस्त्व ॥८७॥
न्नवतीमनु हरति। यमालोक्य मनाङ्मनसि सुखं लभे।

एकस्मिन्नतिष्ठतीति एकस्थं। अत्रोपमा॥ ९९॥ विरहदाय्यदेवोपासंन्न व्याजेन वक्ष्यमा
णैः स्वस्वदं निवेदयन्नाह॥ त्वामालिख्य प्रणयकुपितां धातुरागैः शिलायां आत्मा
नं ते चरणपतितं यावदिच्छामि कर्तुं। अस्रैस्तावन्मुहुरुपचितैर्दृष्टिरालुप्यते मे
क्रूरस्तस्मिन्नपि न सहते संगमं नौ कृतांतः॥ हे अबले अहं त्वां प्रणयकु
पितां धातुरागैः सिंदूरगैरिकादिवर्णैः शिलायां दृषदि आलि
ख्य लिखित्वा आत्मानं निजाकारं तत्र धातुरागरागात् तव चरणपतितं यद्यपि तुं
पादपतितं कर्तुं विधातुं यावत् इच्छामि। अस्रैः अश्रुभिः तावत् तस्मिन् चक्षरागमे
मम दृष्टिः आलुप्यताच्छाद्यते। रूपं गृहणासमर्था न भवतीत्यर्थः। कीदृशैः अश्रु
भिः मुहुर्वारंवारं उपचितैः प्रवृद्धैः। च सा दृग्दर्शनादुपचितस्य सरलकोटि

काऽलितांतः करुणायत्यर्थः। पतः क्रूरो विषमः कृतांतो विधिर्दैवं तस्मिन्नपि प्रणालोक्यापि नो
ऽपावायाः पायागम्यतापकं नयदातानदमना। अत्र च इदं गयगाम्य दृध्यविसर्गेवापु
राधम न पुनरस्मत्प्रातरितिप्रयधीमाख्यायपंति। अत्राप्रयः। म वदितिकाला। अपि
प्रेमावनायां॥११॥ विरहदग्धा विप्रलब्धत्वेऽविततगोवनीयमानं निवेदयन्नाह॥
मामाकाशप्रणिहितभुजं निर्दयाश्लेषहेतोर्लब्धायास्तकथमपि मयास्वप्नसंदर्शने
षु। पश्यंतीनां न खलु बहुशो न स्थलीदेवतानां मुक्तास्थूलास्तरुकिसलयेष्वश्रुले- ९८
शाः पतंति॥ हे अबल खलु निश्चितं स्थलीदेवतानां वने वसुंधराधिवासिदेवतानां
तरुकिसलयेषु वृक्षपल्लवेषु बहुशः अनेकशः अश्रुलेशा बाष्पलवा न न पतं ॥९८॥
ति। अपि तु पतंत्येव। तासां तरुशिखरस्थत्वात्। कीदृशाः अश्रुलेशाः। मुक्तास्थूलाः॥

मुक्तामौक्तिकानि तद्वत्स्थूलाः। कीदृशानां स्थलीदेवतानां। मां पश्यंतीनां। कीदृशं मां। आका
शप्रणिहितभुजं। आकाशे अन्येऽप्रणिहितौ प्रसारितौ भुजौ येन स तं। किमर्थं। त
व निर्दयाश्लेषहेतोः। निविडालिंगननिमित्तं। गाढालिंगनाय। कथं भूतायास्तव। म
यास्वप्नसंदर्शनेषु स्वप्नदर्शनेषु यानि स्वप्ने दर्शनानि प्रियासंकाराः तेषु कथमपि दैव
वशात् लब्धायाः प्राप्तायाः स्वप्नसंदर्शनं च विनिवेशितं बहु वचनं न प्रतिनिशं पश्यामीत्यर्थः।
यतो दुःखितं जनं वीक्ष्य तद्दुःखदुःखिता दयालवोऽपि विरुदंति। अतो मामेवं
विधमगाधदुःखवारिधिमग्नमवलोक्य करुणावत्यो वनदेवता वनस्थलदेवता अश्रुलेशा
न्मालिनी प्रति क्षणमश्रुजलानि सृजंति। अत्राप्रयस्विता हीनमौपम्यतमर्थं ज्ञापयतः॥
॥११२॥ प्रियाप्रमोदाय प्रणयोपचारं विरचयन्नाह। भित्वा सद्यः किशलयपुटान्देवदा
रुद्रुमाणां ये तत्क्षीरस्रुतिसुरभयो दक्षिणेन प्रवृत्ताः। आलिंग्यंते गुणवति मे

यातउरवौड्डिवाताः एवं स्पृष्टं यदि किल भावदंगमेतिस्यावति॥ हे गुणवति मयात उरवार
ड्डिवाताः हिमावरे वायवः इतिकारणात् आलिंग्यात। परिरभ्यांत। इति किं। यतः उरव
राड्डिवाताः दक्षिणान दक्षिणदिग्भागेन प्रवृत्ताः। अस्य ताः आगताः। किंभूताः। देव
दारूद्भुमाराणां देवदारुवृक्षाणां किशलयपटलान् पल्लवसंपुटान् सद्यः सद्यः तत्क्षणा
लि वा विदार्य। कीदृशा एव वाताः। तत्क्षीरस्रुतिसुरभयः। तेषां देवदारूणां यत्क्षी
रं दुग्धं तस्य या स्रुतिः स्रवणं तया सुरभयः सुगंधयः। किंभूतं तदालिंगनमित्या
ह। यदीतिसंभावनायां। किल स्रक्षिर्वातिः एवं प्रथमं तव भवत्याः अंगं शरीरं
स्पृष्टं आलिंगितं भवेत्। स्यात्। अत्रकदिकूपहवा प्रश्नं ताभ्यामानेतदंगसंग
मानां मनिला नामालिंगनं बद्धा द्दिपि मां मायाशायदिति नलितं नवति। अपत्र ॥एए॥
ध्येयस्थितं। किल यदिपादसंभावनायां। इति हातो॥१३॥ विरहहरायितैः वोपतंन

नितनवक्षभायाः स्वारवदं निवदयन्ना हा॥ धनराशिकस्थलसुरक्षिणाचन्मुस्यास्य बालह
हरीकृतं प्रतनुमपि मां पंचबाणः क्षिणोति। घर्मांतस्मिन् विगणय कपं वा घनाशिव्र
जयुर्हि कं प्रपक्षविलसघनव्यस्तसूर्यातपानि॥ हे बालपंचबाणः कंदर्पः मां हं
णाति। क्षिनस्ति। पीडयति। कीदृशं मां। प्रतनुमपि। अतिकृशामपि। यतः कीदृशं मां। पुनः४
अस्य चन्मुखस्य तव वदनस्य हरीकृतं। कीदृशस्य चन्मुखस्य। धनराशिकस्थल
सुरक्षिणः। धनराशिजं धनराशिः सिक्तं उक्षितं यत् स्थलं तत्र मि प्रवृद्धाः तद
लसुरक्षिसुगंधं यत तस्य। अपरं हे बालचंद्र विगणय विचारय। इच्छे प्रति क्वालपं
चबाणा अस्मिन् घर्मांतिवर्षाप्रावृषा कथं मम वासराणि दिनानि व्राजयुः। कीद
शानि वासराणि। दिकूपंस्यक प्रविरलघनव्यस्तसूर्यातपानि। दिक्षु संप्रकाशः संसर(

ष्णाःसंबद्धाःअविरलाविरलायघनामेघाअत्राशीतिर्व्यस्तःसर्वेत्रनिरस्तःसूर्यस्या
तापायपुतानि।अविरलइतिपाठे।अविरलंतीतिगर्जंतीतिअविरलाः।तवघ
नास्तैः।अत्रवितर्कालंकारः।रूपकोयंश्लोकोऽकांडएववयंत्रपापाराइवनि
पतिताःनिष्प्राणानिरसाः॥११४॥श्रियायाविरहदशादुःखारेणनिरूपयन्नाह॥सं
क्षिप्येतक्षणाइवकथंदीर्घयामात्रियामाःसर्वावस्थास्वहरपिकथंमंदमंदा
तपंस्यात्।इत्थंविनाथवधूजनयत्नदुर्लभःप्रार्थनंमिगाढोष्माग्निःइतमन्मार
णांत्वद्वियोगव्यथाग्निः॥हेवधूसनयना।हेवत्सनेत्रत्वद्वियोगव्यथाग्निःहेतव
विरहावदनाग्निःममनमथितंअन्नारएनिरासंवर्द्धंअतेनप्रकारेणान्त ॥१००॥
तंविहितं।कीदृशोग्निःत्वद्वियोगव्यथाग्निः।गाढोष्माग्निः।गाढोनिविडःऊष्मा

तापोयस्यांतां॥ग्लानिः।अनेनाद्भुतकुशीलोजनजन्यतरस्यां॥कीदृशांवतः।दुर्लभप्रार्थनं।दुर्ल
भंदुःप्राप्यंप्रार्थ्ययत्रइतिदुर्लभप्रार्थनं।तथाहित्रियामायामिन्यःकथंक्षणाइवनिमि
षवत्संक्षिप्येतावयइवक्षिप्रंक्षीयंता।कीदृश्यस्त्रियामाः।दीर्घयामाः।दीर्घोऽया
यामवंतायामाःप्रहरायासांताः।यतोविरहिणां[illegible]णांनिर्विण्णादशोन्मनःप्र
कालस्यकलापिकल्पशतायातेतनुः।क्षिपाक्षपांप्रार्थयंते।तथाप्रसर्वावस्थासु
ग्रीष्मसंध्याह्नादिदशासुअहरपिदिनमपिमंदंमंदंतपंमृदुतरतपनतापंक
थंस्यात्त्वावत्तानदाहिदाहातिरेकखरतरणिकिरणतापःघंपश्यतानुइतिप्रं
तापोपरामातपमार्दवमर्हितिवांछंति।दुर्लभप्रार्थनमितिनेद्याहृष्टुः।संक्षिप्येतइ
तिकर्मकर्तरि।अत्राप्यस्ति॥११५॥निजावस्थांनिवेदयितायांकर्तव्यतामुप

दिशन्नाह। इत्यात्मानं बहु विगणयन्नात्मनैवावलंबे तत्कल्याणि त्वमपि सुतरां मा गमः कातरत्वं
कस्यात्यंतं सुखमुपनतं दुःखमेकांततो वा नीचैर्गच्छत्युपरि च दशा चक्रनेमिक्रमेण॥ हे
अबले इति पूर्वोक्तप्रकारेण अहं आत्मानं बहु अत्यर्थं यथा तथा विगणयन् प
र्यालोचयन्। विचारयन् सन्। आत्मनैव स्वयमेव अवलंबो धारयामि। तत् तस्मात्
कारणात् हे कल्याणि हे शोभनांगिनि त्वमपि सुतरां अतिशयेन कातरत्वं अधैर्यं धै
मा गमः मा स्म यासीः। प्रियतमे आत्मानमात्मनैव संस्थापय। यतः कारणात् कस्य
संसारिणः। अत्यंतं अविछिन्नं अतिशयेन सुखं निवृत्ति उपनतं उपस्थितं प्राप्तमेव ती १०१
तो वा अथवा एकांततो निरंतरं दुःखं पीडा उपनतं प्राप्तं स्यात्। अमु मेवार्थम

र्थांतरन्यासेन दृढीकरोति। दशा कालकृतावस्था कदाचित् नीचैरधस्तात् गच्छति क
दाचित् उपरि ऊर्ध्वं गच्छति। अत्र निदर्शनमाह। केन। चक्रनेमिक्रमेण चक्रस्य रथांग
स्य या नेमिः बाह्यधारा तस्याः क्रमः परिपाटी तेन। अस्यायमर्थः। यथा चक्रधारा परि
वर्त्तमानायैवोपरि त्वाति सैव क्षणेनाधः प्रयाति तद्वद्दशापि सुखदुःखाकृतानामि
विनामेकरूपैव न भवति। सुखदुःखयोरनियतवृत्तित्वात्॥ ७६॥ विरहदहनज्वाला
वलीगतां तां कांतां आश्वासयन्नाह। शापांतो मे भुजगशयनादुत्थिते शार्ङ्गपाणौ शेषा
न्मासान् गमय चतुरो लोचने मीलयित्वा। पश्चादावां विरहगुणितं तं तमात्माभिलाषं निर्वे
क्ष्यावः परिणतशरच्चंद्रिकासु क्षपासु॥ हे कल्याणि मम शापांतो भविता। शापस्य

त्र कुलस्कुणस्य अतोऽवसानं न विप्यति कदे व्याह स्नुजगशायनात् न्नो गिरिशायनीयात्
शार्ङ्गपाणौ च कृपाणौ श्रीवासुदेवेन च्छितेसति हे प्रणयिनि अष्टौ मासांः परिगतानि तत्
तः चं शेषान् अवशिष्टान् चतुरः चतुः संख्या वच्छन्नान् मासान् सर्वत्सरावयवान् ग
मय्या अतिवाहय्या निर्गमय्या किंलचा कथमपि लोचनेन त्रेमीलयि चानिमील्य लो
कोक्तिरियं दुःखानुन्नावस्थाविका हे अवलेप आदनंतरं संयोगे सति आवां द्वौ जनौ
वेचा हं च विरहगुणितं वियोगान्यस्तं तन्न तु कौलो द्विखितं अनेकप्रकारं वा
आ मानिताबंस्वकामं हिया सुचरागिषु निर्वेक्ष्यावः ९ यन्नो आच हे कीदृशी १०२
षुच्छिपासु परिणगिर चंद्रिकासु परिणता पोढिजनागार चंद्रिका घवतान सम

यज्योत्स्ना यासु ताः तासु एतेनो द्दीपनविभावन याव ह्य न्यायान्नावि संयोगा ख्यानंद सुखमुखेतिति अत्र
प्रयस्थितास्नुजगशायनादिति प्रमोदस्थानकथनं च क्रितइति चरितकार्यनिवृत्तिनिरूपणं। शार्ङ्गपा
णाविति विक्रमसमया विष्कंभ्या इति धर्मेन नर्म शारन्निरूपणं ॥१७॥ पूर्वानुभूतार्थस्निज्ञानका १०३
यतेन प्रियायाः प्रत्यमुत्याद्यन्नाह न्यूय आह च मयि शयनेक [illegible] पुरा मानि द्रागत्वा किम
[illegible] दतीम स्वरं विप्रबुद्धा सांतहासं कथितमस [illegible] दा प्रबतश्च त्रयामि [illegible] स्वप्नकितवर मयन
कामपि चं मयेति हि अबले वचप्रपरसतवप्रियः प्रलापयिनं न्यूयः पुनर पिइदं आह ब्रूतोइ
दं किं रे अबले पुरा पूर्वं अहं च मपि शयनतल्पे सुप्तो तच्च शयने [illegible] वतीमिममकं [illegible] नासती
[illegible] गच्चा अबोध्य किमपि चितिमितं आसा घस सचरस शाद रुदती बाष्पं नु [illegible] तीविश्र [illegible] जागरिता
ततो रोदनं अस [illegible] अनेवर तपृच्छतो [illegible] तासो [illegible] स्मातः अया [illegible] त्यासांत हीयं गूढ हृ
सि वामम हृयं इति कथितं तन्निखदितं [illegible] रतीतिकि [illegible] किततवाह धूर्त च मया कामपि कामिनी

रमयन्तृकामया मानः स्वप्नेस्व प्रतानं दर्शनः अवलोकिनः। इयतो ऽहमीर्ष्याकोपादरुद्ध
सितिवचनमलिनाना अत्रस्वरवक्त्रा वन्यानं तायो॥ ११८॥ कालांतराखिनात्रिनीर
मान्मप्रीतिं प्रियायाः प्रतिपादयन्नाह। एतस्मान्मां कुशलिनमलिनातद्दनाद्विदि
त्वा मा कौलीनादसितनयने मय्यविश्वासिनी भूः। स्नेहा .. कुः किमपि विरहे
ध्वंसिनस्ते ह्यभोगादिष्टे वस्तुन्युपचितरसाः प्रेमराशीभवंति॥ हे असितनयने ना
हम यकलौ वनं चं एतस्मात् पूर्वोक्तात् अभिज्ञानदानात् विदितनिखदनात्तु
शलिनं कल्याणिनं मां विदित्वा ज्ञात्वा मयि विषये अविश्वासिनी भूः। अत्यया मा भूः १०२
अविश्वासम मा कृथाः। कस्मात्। कौलीनात् जनापवादात्। तस्य किन्नु कालांतरंग
सितप्रीतिरपरनारीसंगमः संजात इति लोकप्रवादात्। यथा तु यि मम प्रीति
त्र यायामवश्यमारामितिकौलीनामवोन्मीरस्यन्नाह। जनाः विरहे वियोगे रतिः स्ने

स्नेहान् प्रणयान् किमपि किंचित् ध्वंसितः क्षयिणः पतनशीलान् आहुः ब्रुवते। किं यस्मात् ते स्नेहाः
अभोगात् अनुपभोगात् असेवया इष्टे समीहिते। अभीष्टे वस्तुनि पदार्थे उपचितरसाः संतः प्र
वर्द्धिताभिलाषाः संतः प्रेमराशीभवंति। अधिकप्रीतिमयाः संपद्यंते। स्वकामा विषयाणामप्रा
प्तायद्वनो ऽर्थस्य विषयिणीमधिकतरामेव रूचिमुत्पादयंति। संप्रीतिस्तव वियोगे विषयांतर
मपि मया न सेव्यते किमुत वनितांतरं। अतो व्यलीकलोकापवादादेव मयि मा शंकां कार्षीः इ
ति स्वप्रीतिं दृढयन् प्रियतमां प्रत्यायययति। अत्रा क्षेपः। प्रेमराशीति द्वि प्रत्ययः। स्निह्यंते ऽनु
रज्यंते प्राणिनस्पिन्निति स्नेहाः विषयाः। स्रग्वनिता चंदनादयः॥ ११९॥ पुनःपयोदं संदेश
प्रार्थनामनुपगमयन्नाह॥ कच्चित्सौम्यव्यवसितमिदं बंधुकृत्यं त्वया मे प्रत्यादेशान्न खलु भ
वतो धीरतां कल्पयामि। निःशब्दो ऽपि प्रदिशसि जलं याचितश्चातकेभ्यः प्रत्युक्तं हि प्रणयि

।पुसतामीप्सितार्थक्रियैव।कच्चित् इति।अभीष्टप्रश्ने हे सौम्य दर्शनीय हे मेघ किमिदं संदेशप्राप
णलक्षणं मेमम बंधुकृत्यं स्वजनकार्यं त्वया नवताव्यवसितं।कच्चिदंगीकृतं वर्त्तते।खलु तिष्ठि
तं अहं तव नवतः धीरतां तूष्णींभावं प्रत्यादेष्टुं निराकर्तुं न कल्पयामि।न समर्थ्यामि।न तर्कया
मि।मम प्रार्थितमेव तदर्थं वक्तुरत्तिप्रायस्य वचनं॥ लिंगाचारस्तु यवैगमवचनान्नावेकथम
नुपजातमिति चेत्तदर्थमाह॥हे मेघ त्वं निःशब्दोऽपि निर्वचनोऽपि अंगीकारमकुर्वाणोऽपि याचि
चितः सन् प्रार्थितः सन् चातकेभ्यः सारंगेभ्यः जलं जीवनं प्रदिशसि ददासि हि यस्मात्
कारणात्सतां सत्पुरुषाणां प्रणयिषु प्रार्थनापरेषु याचकेषु प्रत्युक्तं प्रतिवचनं १०४॥
।ईप्सितार्थक्रियैव।अभीष्टवस्तुकर्मैव वा।ईप्सितार्थकरणमेव भवति।महतां कर्मणा

कृतं न तु वचसा॥चातकेभ्य इति बहुवचनेन व्याप्तिः प्रतिपाद्यता।अत्रानुमानार्थान्तरयो:
संसृष्टिः॥१२०॥कृतोपकारं वारिदमाशीर्भिः प्रतिनंदयन्नाह॥एतत्कृत्वा प्रियमनु
चितप्रार्थनावर्त्तिनो मे सौहार्दाद्वा विधुर इति वा मय्यनुक्रोशबुद्ध्या॥इष्टान्दे
शान्जलद विचर प्रावृषा संभृतश्रीर्माभूदेवं क्षणमपि च ते विद्युता विप्रयो
गः॥हे जलद त्वं इष्टान् वांछितान् देशान्-विचर।विहर।गच्छ।किं कृत्वा।मम वातपाग:।
एतत्संदेशरूपमसदृशं प्रियं इष्टं कृत्वा।विधाय।कया।मयि विषये इ
ति अनुक्रोशबुद्ध्या।कृपाधिया वा।इति किं।यत् अयं विधुरः विश्लिष्टः दुःखितः॥
वा अथवा सौहार्दात् मित्रभावात्।कीदृशस्य मे।अनुचितप्रार्थनावर्त्तिनः॥
दिव्यानुमानात्स्वमस्तु वांछितवस्तुयाचनं अननुरूपया प्रार्थनया।कीदृशस्त्वं।
प्रावृषा संभृतश्रीः उपचितसंपत्तिकः॥कया।प्रावृषा।वर्षाभिः॥अपरं हे जलद तत एव वि

कृतान्तद्विताप्रियया सह एवं मामव लोकामपि मुहूर्तमपि विप्रयोगो विये ॥ मा स्म भूत्
त्वामास्म त्र वूर्ता चम्र तु जाय॥१२१॥ अतः परं प्र र्वः पिण्डपकाः॥ पुण्यजनःप्रिया
यं प्रयोदं प्रदिश्य निजजीवितधारणार्थं पुनः प्रार्थयन्नाह॥ आश्वास्य व प्रथमविर
होदग्रकोशां सखीं तां शैलादाशु त्रिनयनवृषोत्खातकूटान्निवृत्तः॥ साभिज्ञा
नप्रहितकुशलैस्त्वद्वचोभिर्ममापि प्रातः कुन्दप्रसवशिथिलं जीवितं धारये
थाः॥ हे मेघ एवं तां सखीं मत्प्रियां एवं पूर्वोक्तप्रकारेण आश्वास्य स्वस्थां विधाय १
शैलात् कैलासात् आशु शीघ्रं निवृत्तः प्रत्यावर्तितः सन् ममापि जीवितं धार
यथाः। प्राणान् धारय धारयः। कैः। तद्वचोभिः। तस्याः प्रियायाः वचोभिः वचनैः। कीदृ
शैस्तद्वचोभिः साभिज्ञानप्रहितकुशलैः साभिज्ञानं अभिज्ञानेन सहितं प्रहितं ॥१०५॥
प्रेषितं कुशलं येषु तानि तैः। कीदृशं जीवितं। प्रातः कुन्दप्रसवशिथिलं प्रातः

र्जातकाले कुन्दस्य कुन्दवृक्षस्य यत्प्रसवं पुष्पं तद्वच्छिथिलं शिथिलं यं यत्र। कीदृशात् कैला
सात् त्रिनयनवृषोत्खातकूटात् त्रिनयनस्य त्रिनेत्रस्य वृषेण वृषभेण उत्खातानि उ
लिनाश न्मूलितानि कूटानि शिखराणि यस्य तत्तस्मात्। कीदृशीं सखीं। प्रथमविरहोदग्रको ८ १२२॥-
शां प्रथमः आद्यो यो विरहः तेन उदग्रः उत्कटः शोको यस्याः सा तां॥ पुण्यजनानां
ना प्राणधारणायं सकलसंदेशनिवेदनेन सम्भृतपरोपकारं स्माह॥ तं सं २॥५
देशं जलधर वरो दिव्यवाचा याच्यमानः तस्याजनन्दितरतोरहितं यदत्र च ८
घसः। प्राप्योदंतं प्रमुदितमनाः सापि तस्थौ स्वभर्तुः केषां न स्याद्दभिमतफला
प्रार्थना ह्युत्तमेषु॥ जलधर वरामघात्र सः तं प्रादर्श आय व बल्लि कथया ८
मा भ्रा कृपा दिव्यवाचा किं कुर्वन् तस्याः यक्षवरः श्रीमान् कुबेरः रहितं। कीदृ
शो जलधरवरः। जनहितरतः। जनानां यामघस्या। यत्र जीवलोक हिता यामव

स्तौ

वर्षति॥ अपरं प्रापियद्ध वधूरपिस्व मर्तुः यद्धस्य उदंतं कुशलवार्तां प्राप्य प्रमुदितमनाः त
स्थौ॥ दृष्ट विचित्रा बभूवासु कोऽयमर्थः। हृदयस्मात् कारणात् नूत्तम श्रेत्रीयं नाकर्षं
पुरुषाणां आलिमतः फलानुपलीष्ट फलदानं स्यात् अपि तु स्यादेव। एकस्त जीवलोको
दृयकारिणा प्रियोदंतं प्रतिविहितं प्रायेन स्वयं हस्यानीष्ट सिद्धिरत्र वदिति नाव॥१२३॥
प्रादत्रापफलमाह॥ कदाचित्कांतोज्ञ नदं कथितं तां धनलाभोऽपि प्रद्यः आपस्यां तं प्रदर्य
दृदयः प्रविध्ययास्त्र कोपः। अयोज्यैन्नौ विफलितं सुवोदं पती दृष्टविचित्रौ भोगानि षुनर
तत्सुखं भोजयामास प्रशावत्राः धान्तजोधन. ऽपि एतौ दंपती स्वयोज्यर षान्नस्पर्नीषा
भोगानन्नरात्रेव निरंतर भोजयामास। कथं यथा न भवति। अविरतं सुखं यथा न भवति ॥१०६
निरंतर सुखं यथा भवति। किं कृत्वा। तां प्रवीके जनरद कथितां मघे कथितां वार्तां श्र
वा। पुनः किं कृत्वा। प्रद्यकत्पश्चात् देवशापस्य अपतं अपवपानं प्रविध्य। कृत्वा॥